

RECENSIES

Het nieuwe aan Le Clercs theorie van de historische kritiek was dat hij bestaande technieken uit verschillende disciplines samenbracht voor de onderbouwing van een discipline die het nog ontbrak aan theoretische en methodische grondslagen, en zo probeerde de ogenschijnlijk gescheiden werelden van wetenschap en eruditie te verzoenen. Door gebruik te maken van een autonome, kritische rede was volgens Le Clerc dan wel geen mathematische zekerheid, maar wel het vaststellen van historische geloofwaardigheid en waarschijnlijkheid bereikbaar.

De dissertatie van mevrouw Pitassi bevat voor de historicus op het gebied van de ideeëngeschiedenis en de geschiedenis van het historisch denken veel waardevols. Wel moet worden aangetekend dat de door haar geanalyseerde werken maar een bescheiden periode beslaan uit de lange loopbaan van Le Clerc, die daarna nog ruim dertig jaar verder publiceerde. Daarnaast wordt de lezer enigszins op de proef gesteld door het wel zeer omvangrijke notenapparaat, 74 pagina's aantekeningen op 93 pagina's tekst, vol onvertaalde Latijnse en soms ook Griekse en Hebreeuwse citaten, die bovendien achterin het overigens mooi verzorgde boek zijn geplaatst.

C. J. Misset

C. Berkvens-Stevelinck, *Prosper Marchand: la vie et l'oeuvre 1678-1756* (Leiden: Brill, 1987, vi + 254 blz., ISBN 90 04 08354 5).

Meer dan een boekenwurm was Prosper Marchand: een echte bibliomaan. Men kan geen aspect van het boekwezen bedenken of hij heeft zich er wel mee beziggehouden: schrijven, uitgeven, corrigeren, verkopen, verzamelen, catalogiseren, vertalen en teksten bezorgen. Tien jaar na haar dissertatie *Prosper Marchand et l'histoire du livre* (UvA 1978) heeft C. Berkvens-Stevelinck nog eens zorgvuldig bij elkaar gebracht wat ons van deze fascinerende, zij het niet steeds even sympathieke figuur bekend is. Daarbij heeft zij ruim kunnen profiteren van het fonds Marchand in de Leidse UB (waarvan de catalogus, eveneens van haar hand, tegelijkertijd verschijnt) en van het zich thans stormenderhand ontwikkelende boekonderzoek, waaraan zij intussen trouwens zelf het nodige heeft bijgedragen. Behalve een overzicht van het leven van Marchand, van zijn gepubliceerde en ongepubliceerde werken en van zijn activiteiten als journalist en uitgever, vinden we in deze synthese een evaluatie van Marchands betekenis. Mevrouw Berkvens probeert daarbij het juiste midden te bewaren tussen de fascinatie die elke biograaf op een gegeven ogenblik aangrijpt en een historische plaatsbepaling van zijn werk dat, hoewel zeer omvangrijk en nog niet totaal overbodig geworden, toch duidelijk een niveau lager staat dan dat van zijn hoogvereerde voorganger en voorbeeld Pierre Bayle. Het boek wordt besloten met een uitgebreid bibliografisch apparaat, enkele appendices en een gedetailleerd personenregister, dat gelukkig ook de talrijke noten omvat.

Marchand, zoon van een Frans hofmusicus, ging in Versailles naar school en leerde daar Latijn en Grieks. Daarmee was de basis gelegd voor een verdere ontwikkeling van zijn capaciteiten in het veld van de geleerde journalistiek. Wees geworden, begon hij op vijftienjarige leeftijd zijn leertijd bij de Parijse boekhandelaren Pépie, Guignard en Couterot, alvorens zich in 1698 zelfstandig te vestigen in de rue Saint-Jacques, terwijl hij vanaf 1702 samenwerkte met zijn collega Gabriel Martin. Zijn dubbele roeping als boekenkenner en boekhandelaar blijkt al vanaf het prille begin: zijn bedrijfsfonds is voor hem tevens een schatkamer waaruit hij kostbare drukken voor zijn eigen verzameling put, die later weer de basis vormen voor geleerde verhandelingen, zoals bijvoorbeeld zijn *Histoire de la Bible de Sixte-Quint* (1725) waarbij een

exemplaar in eigen bezit de grondslag voor de analyse werd. Het boeiende van de persoon Marchand ligt in de wijze waarop al deze aspecten van het boekwezen telkens weer in elkaar grijpen, al wilde het hoofddaccent van zijn activiteiten nog wel eens verschuiven. In 1709 gaat Marchand plotseling tot de gereformeerde religie over en vlucht hij naar Den Haag. Daar laat hij zich in de Waalse kerk opnemen. Na een omweg via Amsterdam en (aangetrokken door de boekhandelaren Fritsch en Böhm die het fonds van Reinier Leers hadden overgenomen) Rotterdam, keert hij in 1720 definitief terug naar Den Haag, een kortstondig Londens avontuur niet meegerekend.

In wezen was Marchand een bibliograaf. Voortdurend paradeerde hij op het scherp tussen het boek en zijn inhoud. Boeken interesseerden hem vooral om wat ze over zichzelf konden zeggen. Die kwadratering van zijn interessegebied, die veel geleerde boekhandelaren van zijn tijd in minder extreme vorm met hem deelden, dreef hem ertoe eindeloze verzamelingen aantekeningen op te stellen die tot boeken over boeken moesten worden: een boek over de oorsprong van het boek, een supplement op Bayles *Dictionnaire*, tafels op geleerde periodieken. Het ideaal van absolute precisie en volledigheid — in de laatste eeuw waarin zoiets nog voor één enkel individu denkbaar was—drijft Marchand tot excessen die onze lachlust op zouden kunnen wekken, ware het niet dat zij de grondslagen van ons eigen werk hebben gelegd. Hoe heilzaam was het niet, na al die eeuwen van ongecontroleerde beeldvorming over auteurs en inhoud van boeken, van overhaast broddelwerk en nonchalante à-peu-près, enkele klare idealen tot beginselen van het ambacht van intellectueel te zien verheffen: het principe van de autopsie, omzichtigheid bij de toeschrijving van anoniemen, systeem in de tekstbezorging en de correctie, zodat we eindelijk allemaal ook over materieel identieke teksten spreken. Al was Marchand ongetwijfeld geen grootmeester van de historische methode, hij heeft wel een aanzienlijke invloed gehad op het beredeneerde omgaan met teksten en hun drager, het boek. Als zodanig is hij een van de wegbereiders geweest voor ons eigen, veel selectiever boekgebruik, dat stilzwijgend steunt op de volledig- en nauwkeurigheid van bibliotheek en bibliograaf.

Niet alleen het boek zelf obsedeerde Marchand, maar vooral ook de constructie van beredeneerde ingangen tot de inhoud daarvan. Vandaar de eindeloze registers die hij samenstelde om de inhoud van boeken langs een nieuw ordeningscriterium zo ongeveer te verdubbelen (een onbewuste voorloper van de fantasmagorie van Borges' bibliotheek), zijn pogingen om de *Dictionnaire historique* toegankelijk te maken via een cascade van verschillen in lettertype en een gehiërarchiseerde bladspiegel, en vooral zijn (geslaagde) bemoeienis met de opstelling van een bruikbaar beschrijvingssysteem van boekverzamelingen (het systeem Faultrier). Diezelfde preoccupatie stuwt hem steeds meer in de richting van de geleerde journalistiek, die uit haar voegen barst zodat bibliografische beheersing zich opdringt. Marchand droomt ervan de universele catalogus van boekbesprekingen op te stellen. Een ideaal dat ook in onze eeuw nog niet is uitgestorven maar door het sneeuwbaaleffect van het boekwezen onuitvoerbaar wordt gemaakt.

Natuurlijk was deze maniak van de precisie (behalve dan waar het zijn eigen financieel beheer betrof) een scherp polemist en een fel bestrijder van alwat een fundament in de bibliografische 'feiten' mist, te beginnen met de historische roman. De grote Bayle was onmiskenbaar zijn persoonlijk ideaal. Maar mevrouw Berkvens geeft uitstekend weer waar precies het verschil met Bayle lag: Bayle leefde zijn radicalisme uit in zijn wijsgerig denken en zijn intellectuele intransigentie. Marchand ontbrak het daartoe echter aan eigen inhoudelijke inspiratie. Zijn radicalisme ligt minder in zijn denken (al dienen we de kracht van zijn bekering niet te onderschatten) alswel in de omgang met de materiële en de maatschappelijke drager daarvan,

het boek. Strooptochten door Bayles werk kunnen de lezer tot een persoonlijke synthese brengen; bij Marchand rest niet meer dan een reeks fragmenten van een loze cultuur, van eruditie omwille van haarzelf, die slechts op een hevige schok wacht om als een kaartenhuis in te storten. Met al zijn excessen blijft Marchand een uitmuntend exponent van het achttiende-eeuws boekhandelsmilieu dat het boek niet alleen verkocht, maar er ook inhoudelijk mee omging. Het zou goed zijn als dat milieu in zijn totaliteit eens specifiek vanuit dat bredere sociaal-culturele oogpunt werd bestudeerd, als een subgroep van de intelligentsia. Dit werk geeft daar al belangrijke aanzetten toe.

Willem Frijhoff

G. J. Schutte, ed., *De herroeping van het Edict van Nantes (1685) in de Franse en Nederlandse geschiedschrijving* (Amsterdam: VU Uitgeverij, 1987, 77 blz., f19,50, ISBN 90 6256 553 0).

Drie voordrachten bevat deze bundel. A. Th. van Deursen behandelt de Franse geschiedschrijving, S. B. J. Zilverberg de Nederlandse. F. R. J. Knetsch presenteert de Nederlandse levensgang van de in 1664 gevluchte Franse predikant Elie Saurin (1639-1703), een verontrust en conservatief maar interessant man, door en door verknocht aan de heersende kerkorde en niet wars van de wat onfrisse actie waarbij gevluchte predikanten hun erkenning afhankelijk zagen gesteld van een verklaring van orthodoxie. Al werkte zijn collega en al spoedig tegenstander Jurieu daarin met hem samen, toch komt laatstgenoemde in het gevecht tussen beiden sympathieker over. Het underdog-effect? Jurieu lijkt 'moderner', maar is nogal eens met zichzelf in tegenspraak. Misschien is het gewoon zo dat wij de emoties en de inzet van Herroeping en Refuge beter horen doorklinken in Jurieu's ongetwijfeld excessieve toonzetting, dan in de strikt rationele en altijd rechtvaardige argumenten van Saurin, vanuit onze tijd bezien een wat koude vis.

Zilverberg, irenisch, verheugt er zich aan het slot van zijn voordracht over dat de Nederlandse Refugeherdenking ditmaal voor een belangrijk deel vanuit het katholieke Nijmegen is georganiseerd. Van Deursen is strijdbaarder. Hij deelt humeurig enkele oorvijgen uit aan J.-F. Soulet, die in zijn dissertatie over Tarbes alles wat niet orthodox-rooms is op de hoop van de 'déviation doctrinales' veegt (maar is ons spraakgebruik over 'dissenters' in wezen beter?), en aan Furet en Ozouf, die in hun bekende alfabetiseringsboek de factor protestantisme verwaarlozen en niet gezien hebben dat een onderregistratie van protestantse huwelijken in het departement Hérault tot lage alfabetiseringswaarden zou leiden. Van Deursen lijkt zich hier impliciet aan te sluiten bij de even eerder door hemzelf bekritiseerde hypothese dat protestantisme gelijk zou staan met een hogere graad van schrijfvaardigheid. Die stelling staat thans her en der onder druk. De religieuze factor wordt meer en meer gekoppeld aan een sociale, zoals een situatie van minderheid of dominantie. Een blik in deel twee van het bewuste boek, waarin de bronnen van Furet en Ozouf systematisch zijn verwerkt, had hem ook wijzer kunnen maken: aan de vooravond van de Herroeping blijken protestanten en katholieken in Montpellier een schier identieke alfabetiseringsgraad te hebben bereikt, en wel in beide gevallen een hoge: 62 respectievelijk 60% bij de mannen (II, 88).

Belangrijker dan zo'n twistpunt is de dubbele methodologische vraag die Van Deursen door zijn verhaal heenweeft. Uit zulke voorbeelden van verwaarlozing van het protestantisme als verklaringfactor blijkt, zo stelt hij, dat de specialisten van de (kerk)geschiedenis dan wel veel